

AMASYA'DAN ERZURUM'A: III. ORDU KİT'AATI MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN HÜKÛMET VE HARBİYE NEZARETİYLE MÛNASEBETLERİ

Zekeriya TÜRKMEN*

ÖZET

III. Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mirлива Mustafa Kemal Paşa, Amasya'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra 26 Haziran 1919 tarihinden şehirden ayrılmış, Tokat'ta bir gün konakladıktan sonra Sivas'a geçmiştir. 27/28 Haziran 1919 tarihinde Sivas'ta kalmış; oradan Erzurum'a hareket etmiş, beş günlük bir yolculuktan sonra 3 Temmuz 1919 tarihinde müfettişlik karargahının merkezi Erzurum'a ulaşmış; XV. Kolordu Komutanı Mirлива Kazım Karabekir Paşa tarafından askerî törenle karşılanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Amasya'ya geçtikten sonra orada başlattığı çalışmalar, İstanbul'da İşgal Orduları Komutanlığında endişeye yol açınca hükûmete ordu müfettişinin geri çağırılması yönünde baskı yapmasına yol açmıştır. Hükûmet bir taraftan Dahiliye Nezareti, diğer taraftan da Harbiye Nezareti aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması yönünde teşebbüsü girişmiştir. Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerinin çağrılarını kulak ardı eden Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik mıntikasındaki ihtiyaçlarını rapor ederek, hükûmet nezdinden bir takıp taleplerde bulunarak görevle ilgili konularda yazışmalarını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik bölgesindeki faaliyetlerdeki nihai amacını tam olarak kestiremeyen Harbiye Nezareti -İngilizlerin baskısından dolayı İstanbul'a çağrıldığını ifade eden mesajlarına- da ordu müfettişi umursamaz bir tavır sergileyip cevap vermemiş, Erzurum'a uzanan yolculuğunu gerçekleştirmiştir. Hatta Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın ve Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın İngiliz baskısından bunaldıklarını ifade eden yazıların yanında, Mustafa Kemal Paşa'nın tebdil hava

*Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zturkmenbeyi@gmail.com

alıp bir yerde istirahat etmesi yönünde yazdıkları telgraflar da Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'a doğru hedefe yürümekten alıkoymamıştır.

Müfettişlik mıntikasında ve civar vilayetlerde Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak millî teşkilatın yapılması, işgallere karşı kamuoyu oluşturulması yönünde çaba harcayan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki hükûmetin itidal telkinine rağmen, halkın uyanık bulunması konusunda mesajlar yazarak millî teşkilatın bütün ülke sathında yaygınlaştırılmasını istiyordu. Nitekim, 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a ulaştığında ordu müfettişi ile İstanbul'daki Harbiye Nezareti ve hükûmet arasındaki gerilimin arttığı, anlaşmazlığın ileri bir safhaya ulaştığı bilinmektedir. Harbiye Nazırlarının bu süreçte sıkça değişmesinden kaynaklanan boşluğu iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun en kıdemli ordu müfettişi sıfatıyla mülki-askerî makamlarla irtibatını güçlendirmeye çalıştı. İstanbul'da hükûmet ile ordu müfettişi arasındaki yazışmalara bakıldığında İstanbul'a geri dönmesi yönündeki çağrılara III. Ordu Müfettişinin Erzurum'da da pek kulak asmadığı görülmektedir.

7/8 Temmuz 1919 tarihine gelindiğinde İstanbul hükümetiyle III. Ordu Müfettişi arasında cereyan eden yazışmalarda gerilim en üst düzeye çıkmış, Dahiliye Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmesi konusunda teşebbüslerde bulunması üzerine ipler kopma noktasına gelmiştir. İstifadan önce İstanbul'da Elena kahramanı Deli Fuat Paşa ile bir süre görüşen Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi çok sevdiği askerlik mesleğinden ve müfettişlik vazifesinden istifasını vermiştir. Onun istifasından birkaç saat sonra da devlet merkezinden görevine son verildiği, yetkilerinin alındığı mesajı XV. Kolordu aracılığıyla ulaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası üzerine yanındaki yaverlerinin dahi onu terk ettiği bir sırada XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa yanına gelerek; "*Ben ve kolordum emrinizdeyim Paşam!*" hitabıyla her türlü destek vaadinde bulunması, Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'ya manevi bir güç-kudret vermiştir.

Bu bildiride, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Erzurum'a gelişi müfettişlik mıntikasındaki faaliyetleri ve bu süreçte hükûmetin askerî ve sivil kanadıyla olan münasebetleri ile ordu müfettişliğinden istifasına / azledilmesine uzanan süreç, döneme ait arşiv belgeleri ve araştırma eserleri ışığında yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mirliwa Mustafa Kemal Paşa, Amasya, Erzurum, Harbiye Nezareti, Kazım Karabekir, Ordu Müfettişliği.

**FROM AMASYA TO ERZURUM: INSPECTOR OF THE 3RD ARMY
MUSTAFA KEMAL PASHA AND HIS RELATIONS WITH THE
GOVERNMENT AND THE MINISTRY OF WAR**

ABSTRACT

The corp inspector of the 3rd Army, Mirliva (Brigadier) Mustafa Kemal Pasha completed his work in Amasya and on June 26, 1919 he left the city. He was in Tokat for one day and left for Sivas on the next day. He was in Sivas on 27/28 June 1919 and went to Erzurum. Following a five-day long journey, he reached Erzurum, the headquarters of inspectorship. There he was welcomed by Kazım Karabekir Pasha, 15th Corp Commander, with a military ceremony.

The work initiated by Mustafa Kemal Pasha after his transfer from Samsun to Amasya caused concerns in the Occupation Army Command in Istanbul; thus, the government was pressured to recall the army inspector. Damat Ferit Government on the one hand, the Ministry of Internal Affairs, on the other hand, through the Ministry of War the return of Mustafa Kemal Pasha was attempted immediately. Mustafa Kemal Pasha, who ignored the calls of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of War, continued to report on the needs of the inspectorate and correspondence on matters related to his duty by submitting a request from the government. Mustafa Kemal Pasha did not give an indifferent attitude to the messages of the Ministry of War, which stated that he was called to Istanbul with the pressure of the British. Even the Minister of Harbiye Sevketturğut Pasha and Erkan-ı Harbiye Chief Cevat Pasha argued that they were tired of the British pressure and expressed their fuss, but Mustafa Kemal Pasha did not care about them. Şevket Turgut Pasha's messages to rest in a way could not prevent his travel to Erzurum.

Mirliva Mustafa Kemal Pasha, who made efforts for the establishment of a national organization against the invasions of the Mudros in the district of the inspectorate and against the provisions of the Mudros Armistice, despite the sobriety suggestion of the government in Istanbul, wrote messages on the public's vigilance and tried to spread the national organization throughout the country. As a matter of fact, when he came to Erzurum on July 3, 1919, it is known that the tension between the army inspector and the Ministry of War in Istanbul and the government increased, and the conflict reached a very

advanced stage. Mustafa Kemal Pasha, who evaluated the gap caused by the frequent changes of the Minister of Harbiye in this process, tried to strengthen his contact with the civil-military authorities as the most senior army inspector in Anatolia. Considering the correspondence between the government and the army inspector in Istanbul, it is seen that the calls for the return to Istanbul were not answered by the Inspector General in Erzurum either.

On 7/8 July 1919, the relations between the Istanbul government and the Inspector of the Third Army were severely stretched and reached the rupture point. Mustafa Kemal Pasha, who had been informed by his friends in Istanbul about his attempts to end the military inspector position of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of War, was extremely cautious. Before the resignation, Mustafa Kemal Pasha, who was meeting with the Elena hero, Deli Fuat Pasha in Istanbul for a while, sent his resignation from his most beloved military service and duty as an inspector on the night of 8/9 July 1919. It was announced that he was dismissed from the state center a few hours after his resignation and he was deauthorized. It was delivered to him through the 15th Corp.

Upon the resignation of Mustafa Kemal Pasha even his military assistants left him but the Commander of 15th Corp Kazım Karabekir said to him the following: “My corps and I are at your command, sir!” Thus, he supported Mustafa Kemal Pasha and provided a spiritual and military support to the commander of the National War which increased the hopes for the future.

In this paper, it is explained how Mustafa Kemal came from Amasya to Erzurum, his deeds in the inspectorate and his resignation under the light of archival documents and literature for a reevaluation of the topic.

Keywords: Mirliva Mustafa Kemal Pasha, Amasya, Erzurum, Ministry of War, Kazım Karabekir, Inspectorate of the Army.

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın emriyle İstanbul'a davet edilen ordu komutanları başkente geldikten sonra karargahta sık sık toplantılar düzenleyerek ülkenin geleceğine yönelik hazırlanan planlar üzerinde görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Mütareke döneminde barış devri kuruluşu olan ordu müfettişlikleriyle İtilaf Devletleri işgallerinin olduğu bir dönemde, onların da tepkisini çekmeden ülkede asayiş ve huzurun sağlanmasına yönelik çalışmalara hız verilmiştir. Diğer taraftan da Mondros Mütarekesi şartlarına göre Osmanlı ordusunun çekirdek kadroya diğer bir ifadeyle iskelet kadroya dönüştürülmesi işlemleri de İtilaf Askerî Komisyonlarının denetimi altında sürdürülmüştür.¹

Harbiye Nezareti karargahında çalışmalarını yürüten Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetindeki yoğun çalışmalar 1919 yılı Nisan-Mayıs ayında büyük ölçüde tamamlanmış, Osmanlı ordusunda barış dönemi kadro-teşkilatına göre ordu müfettişliklerinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Teşkil edilen üç ordu (I., Yıldırım (II.) ve IX. (III.) Ordu), müfettişliği dışında Trakya için teşkil edilen Rumeli Müfettişliği ile Osmanlı ordusunun barış dönemi kadrosu denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Başlangıçta IX. daha sonra III. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği olarak adlandırılan teşkilatın başına Mirliya Mustafa Kemal Paşa atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa görevine gitmek üzere 16 Mayıs 1919 tarihinden İstanbul'dan ayrılmış, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış, oradan Amasya'ya geçmiş; Millî Mücadele'nin ilk plan, hedef ve stratejisi burada hazırlanmış, daha sonra da Erzurum'a geçip faaliyetlerini müfettişlik karargahı olarak tespit edilen bu şehirde sürdürmüştür.²

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Erzurum'a Hareketi Öncesi Hükûmetle İlişkiler ve Gelişmeler

1919 yılı Haziran ayı başından itibaren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserinin Osmanlı hükûmetine yaptığı baskı sonucu sürdürülen yazışmalar Anadolu'daki ordu müfettişleri ile hükûmet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmişti. Damat Ferit Paşa hükûmeti acziyetinden dolayı, İngiliz Yüksek Komiserliğinin taleplerine boyun eğmekten başka bir çare görmüyordu.

¹ Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 24 vdd.

² Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 89 vdd.

Hatta bu sırada hükümet, İngiliz taleplerinden dolayı taşradaki kimi mülki idarecileri değiştirmeye dahi kalkışmıştı. Dahiliye Nezareti ilk başta Mirliwa Mustafa Kemal Paşa ile devamlı irtibat halinde bulunan Erzurum valisi Münir Bey ile Van Valisi Haydar Bey'in değiştirilmesini kararlaştırdı. Oysaki bu valiler, bölgelerinde yaptıkları çalışmalar ve diğer faaliyetleriyle aslında, doğuda kurulması düşünülen hayali Büyük Ermenistan devleti fikrine baştan beri karşı duruş sergilemekte idiler. Bahse konu valilerin ülkenin bütünlüğü yolundaki faaliyetleri, III. Ordu Müfettişi Mirliwa Mustafa Kemal Paşa tarafından da desteklendiğinden şimdilik yerlerinde bırakılmalarının daha uygun olacağı aşıkardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 18 Haziran 1919'da Amasya'dan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beye gönderdiği şifre telgrafında Erzurum ve Van valilerinin görevde kalmalarının memleketin yüce menfaatleri için gerekli olduğunu ifade etmekte idi.³ Paşa bu telgrafında, hükümetin görevine bağlı, elinden gelen gayreti sarf eden valilerin sebepsiz yere görevden alınmalarından dolayı, millet nazarında iktidara karşı güvenin sarsılacağına da dikkat çekerek⁴; bu kritik dönemde halkı üzmecek tavırlar sergilemesinin elzem olduğunu ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, hükümete bu şikayetlerle de kalmayıp, kendi mıntikasında görevli valilere, kolordu komutanlarına gönderdiği 20 Haziran 1919 tarihli telgrafında, muhabere ile ilgili sorunlar çıkaran Posta ve Telgraf Nezaretini protesto edip, muhaberata konusundaki kararlarına kesinlikle uymamalarını da istemişti.⁵

Bu arada İstanbul'daki İngiliz askerî ataşesi ve sefaret baştercümanı Sir Andrew Ryan, 21 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Ali Kemal'i ziyaret ederek, ülkenin genel durumu hakkında düşüncelerini aktarmışlardı. Dahiliye Nazırı yapılan bu görüşmede, yabancı işgaline karşı millette direnme azminin gittikçe arttığını, bunun önüne geçmenin mümkün olmadığını, Yunanlıların ilerleyişi durdurulamazsa şayet kendisinin de istifa etmekten başka çaresi olmadığını belirtmekte idi.⁶

³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)**, Bâbîâlî Evrak Odası, (BEO.), Dahiliye Giden nr: 343451.

⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (ASD.), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1959, CI, s. 18 vd.

⁵ **BOA.**, BEO., Dahiliye Giden nr: 343451, lef: 1-3; ayrıca bk., **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Gnkur. ATASE) Arşivi**, Kls: 323, Ds: 60-4, F: 4.

⁶ Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 109-110.

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmetin uygulamalarına devamlı karşı çıkması üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran 1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı vekâleten Mustafa Kemal Paşa'nın yerine III. Ordu Müfettişliğine tayin etmek istedi. Gelişmelerden haberdar olan Karabekir Paşa, şimdilik bu şekilde bir atamanın yapılmasını kesinlikle doğru bulmadığını ifade ederken, böyle kritik bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden alınmasını ise isabetli bir karar olarak görmediğini net bir şekilde ifade etmiştir.⁷

Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da hükûmet kanadında aleyhine yönelik yürütülen faaliyetleri umursamaz bir tavırla karşılamakta idi. O kendisine karşı faaliyetler yürütüledursun, bu sırada Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, müfettişlik bölgesinde yapılmasını istediği birtakım talepleri yazılı olarak bildirmek için çaba harcıyordu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal'in bu isteklerini içeren telgrafını 22 Haziran 1919 tarihinde sadarete sunmuştur. 23 Haziran 1919'da Sadrazam vekili bulunan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan kabine, III.Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretinin emirlerine uyup İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kışkırttığı gerekçesiyle görevinden alınması yönünde bir karar çıkartmak için kabine üyelerine teklifte bulunmuştu.⁸ Uzun tartışmalardan sonra sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendinin bu teklifi diğer kabine üyeleri tarafından da kabul edilerek imzalandı. Bu karara imza atanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın tayininden bu yana gizli de olsa onu destekleyen, fakat son gelişmelerden sonra bu fikrinden vazgeçen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da bulunuyordu.⁹

Hükûmetin aldığı bu karardan sonra hiçbir resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın atanması teklif edilmişti. Üstelik Sadaret Makamından Harbiye ve Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda bu durumun bütün vilayet ve kolordulara tebliğ edilmesi de

⁷ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1990, s. 51-52.; Öte yandan Karabekir Paşa 1339/1923 senesinde İstanbul'da Şevket Turgut Paşa ile görüştüğünde kendisine şu izahatı yaptığını açıklar: "--- *Senin Erzurum Kongresinin milli birlik ve milli mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşa'nın seni istirkabla (çekmemek) işi bozacağına ve şahsını esas tutarak "benden sonra tufan" düstûruyla çalışacağına yalnız ben değil, Fevzi Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşa'yı da İngilizler istediğinden, seni müfettişliğe getirmeyi düşünmüştük.*", bk. Aynı eser, s. 52 dipnot 1.

⁸ **BOA.**, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, (MVM.), nr: 216, s. 54, karar nr: 317. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 119.

⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, (TBMM. ZC.), C I, Ankara, 1981, s. 10-11.

istenmişti.¹⁰ Nitekim bu sırada, hükûmeti böyle bir karar aldırmaya zorlayan bazı gelişmeler olmuştu. Tam bu sırada, Mustafa Kemal Paşa da memleket ölçüsünde ilk büyük kararını almış ve uygulamaya koymak üzereydi. 19 Haziran 1919 tarihinde Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuşlardı. Bu durumdan XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa da haberdar edilmişti. III. Kolordu Komutanı Refet Bey ise 21 Haziran'da Amasya'ya gelebilmişti. Bağımsızlık bildirisi, mukaddes ittifak veya kumandanlar toplantısı olarak da tarihe geçen ve 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da Saraydüzü Kışlasında gerçekleştirilen bu toplantıda Millî Mücadele tarihi açısından son derece önemli olan Amasya Tamimi kabul edilmişti.¹¹ Amasya Tamimi bir anlamda Millî Mücadele'nin plan ve programını belirlerken, kurulacak olan yeni devletin ilk işaretini de veriyordu. Bu tamimde Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey tarafından memleketin tamamını ilgilendiren önemli kararlar alındı.¹² Amasya Tamimi, Millî Mücadele tarihi içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk milletinin makus talihinin yenilmesi gerektiği hususunda karara varmış olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ilk kez millî direniş ilkelerini bir protokol halinde hazırlayarak Türk yurdunun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamak için işbirliği yapmaya yemin etmişlerdi.¹³

Amasya'daki toplantıya dair etrafa yayılan bilgilerden ve gelişmelerden büyük endişe duyan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919 tarihinde acele kaydıyla vilayetlere yazdığı şifre telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğunu, zamanın siyasetine o derece vakıf bulunmadığı için pek fazla gayret ve hamiyetine rağmen, yeni memuriyetinde asla muvaffak olamadığını, İngiliz Fevkalade Mümessilinin talep ve ısrarı ile azledildiğini, bilahare yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarının daha çok arttığını ifade ediyordu. Ali Kemal'in, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden azledilmesinde "*İngiliz Yüksek Komiserliğinin talep ve ısrarının büyük etkisi olduğunu*" söylemesi ise son derece dikkat çekicidir. Bu telgraf Anadolu'daki askerî ve mülki erkanın büyük tepkisine yola açmıştır. Ali Kemal bu telgrafında ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin dinlenmemesini tavsiye etmekte idi.¹⁴

¹⁰ BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 343446.

¹¹ Tamimin maddeleri hakkında bilgi için bk., Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1993, s. 73-74.

¹² Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C I, Ankara, 1959, s. 145-148.

¹³ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C I, Ankara, 1995, s. 80-81.

¹⁴ BOA., Dahiliye Nezareti Şifre Kalem (DH.ŞFR.), nr: 109/174.

Dahiliye Nazırı bir gün sonra vilayetlere gönderdiği tamiminde ise, hükûmetin şu sırada ne Yunanistan ile, ne de başka bir devletle harbe girecek bir durumda olmadığını; sulh konferansına gidenlerden ümitli olduğunu belirterek, hükûmetin emirlerine uymayan veya tepki gösteren idarecilere karşı çok sert davranılacağını ihtar etmekte idi.¹⁵ Ali Kemal'in bu tamimi o günlerde vali ve mutasarrıfları zor durumda bırakmıştı. Bütün bu gelişmeleri eskiden olduğu gibi umursamaz bir tavırla takip eden Mustafa Kemal Paşa görevinin başında çalışmalarına sürdürmekte idi. Halbuki Ali Kemal, son telgrafında, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığını ve hiçbir resmî sıfatının kalmadığını, bundan dolayı emirlerinin dinlenmemesini, halkın ise barış konferansı kararlarını beklemesi gerektiğini de ilave etmişti.¹⁶

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 26 Haziran 1919 tarihinde vilayetlere yayınladığı bir başka şifre telgrafında ise, Anadolu'da millî bir ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye kuruluşlarının faaliyete geçirilmesinin ülke için bir felaket olacağını ilan etmişti. Ali Kemal bu mesajında ayrıca, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlığı yapmakla aslında mütareke hükümlerine aykırı hareket ettiklerini ihtar ederken şunları da ilave olarak yazıyordu: *"...Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkıştırlarken düşünmüyorlar mı ki, silah ve techizat son derece mahdut ve mütareke hükümleri gereği elimiz, ayaklarımız bağlıdır. Biz bugün herhangi bir devletle olursa olsun, harbe giremeyiz. Girsek hem halkı ezdirir hem de davamızı siyaseten kaybederiz."*¹⁷ Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in ifadelerindeki ayrıntılara dikkat edilirse, devlet merkezindeki yöneticilerin düşüncelerine göre her şeyin yitirildiği ve bütün ümitlerin yok olduğu sonucu ortaya çıkıyordu.¹⁸

İstanbul'da hükûmet tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek, yerine III. Ordu Müfettişliğine atanması kararlaştırılan Hurşit Paşa'nın işlemleri ise bir türlü yürütülemedi. Mustafa Sabri Efendi'nin vekaleten bu işlere bakarken aslında gücünü tam olarak gösterememesi ve kabine üyelerinden Ali

¹⁵ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994, s. 196.

¹⁶ **BOA.**, DH.ŞFR., nr: 100 / 174. Ali Kemal her ne kadar Mustafa Kemal Paşanın azledildiğini tamim ediyorsa da, Paşanın azledildiğine dair ortada bir padişah iradesi bulunmuyordu. Sorumlu olan bakan imza atmadıkça, sadece sadrazam veya vekilinin kendiliğinden böyle bir karar alması Osmanlı meşrutî sistemine aykırı idi. Bk., Refik Halit Karay, **Minel Bâb İlel Mihrap**, İstanbul, 1992, s. 170.

¹⁷ **BOA.**, BEO., Dahiliye Giden nr: 343541, lef: 1-4.

¹⁸ Zekerîya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 121.

Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki anlaşmazlıklar bir çekişmeye dönüşünce bu durum, Mustafa Kemal Paşa'ya istediği zamanı kazandırmış oldu. Ali Kemal, İngiliz ataşesi Deedes ve tercüman Andrew Ryan'la yaptığı görüşmede, Anadolu'daki millî hareketin Harbiye Nezaretince desteklendiğini öne sürmekte idi. İngiliz Askerî Ataşesi de Ali Kemal'e, "...meydanın milliyetçilere boş bırakılmamasını" öğütlemekte idi.¹⁹ Nitekim, İngiliz baskısı hemen kendinî hissettirmiş; Harbiye Nezareti 28 Haziran'da III. ve XV. Kolordulara gönderdiği şifre telgrafta, kolorduların bundan böyle her konuda İstanbul ile doğrudan temasta olmaları ihtarında bulunmuştu. Bu telgraf emrinden de anlaşıldığı üzere III. Ordu Müfettişliğinin bir kısım yetkileri Harbiye Nezareti tarafından -kâğıt üzerinde de olsa- geri alınmış oluyordu.²⁰

Bu arada Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, Damat Ferit Paşa'nın Paris'ten dönüşünden sonra adı geçen nazırların istifaya zorlanarak kabine dışında kalmalarına sebep oldu.²¹ Yapılan bu değişikliklerle 29 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırlığına Edhem Bey, Harbiye Nezaretine de Ali Ferit Paşa atandı.²² Ali Ferit Paşa'nın bu göreve atanmasındaki temel amaç, Mustafa Kemal Paşa'nın ne pahasına olursa olsun İstanbul'a getirilme çabasının bir sonucu idi.²³ Öte yandan Şevket Turgut Paşa, giderayak Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesini 28 Haziran tarihinde tekrar rica etmişse de²⁴, Mustafa Kemal bütün bunları ve azline dair olan kararları görmezden gelerek, III.Ordu Kıt'aatı Müfettişi sıfatıyla Harbiye Nezaretine yazdığı şifre telgrafta Ali Kemal'in görevden alınmasından dolayı memnuniyetini dile getiriyor; fakat kendisinin azledildiğine dair nezaretten herhangi bir yazı gönderilmediğini ifade ediyordu.²⁵ Harbiye Nezareti ile Dahiliye Nezaretleri

¹⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Ankara, 1975-1992, s. 24-26.

²⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.)**, S 2, (1952), Vesika nr: 26.

²¹ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın tayin konusunda olduğu gibi, rahat çalışmasında da son derece etkili olan kişilerden biri idi. Şevket Turgut Paşa ayrıca, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinde başından beri karşı çıkanların çoğunlukta olduğu hükümette, azil isteklerine karşı çıkarak yeni bir hükümet krizi meydana getirmeyi de devletin yüce menfaatlerine aykırı bulmaktadır. Kimi araştırmacılara göre Paşa kerhen azil belgesini imzalamıştır. Bk., Erdal Aydoğan, Aynı eser, s. 112.

²² **Takvim-i Vekayi, (TV.)**, nr: 3588, 3 Temmuz 1335; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İstittiklerim**, Ankara, 1984, s. 230-232; Tayyip Gökbilgin'e göre yeni Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa M. Kemal Paşa'yı seven ve tutan bir komutandı. Bkz. Tayyip Gökbilgin, Aynı eser, s. 151.

²³ Ali Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa önceden tanışıyorlardı. Aynı rütbede olmalarına rağmen Ali Ferit Paşa bu sırada 61, Mustafa Kemal Paşa ise 38 yaşındadır. (Y.N).

²⁴ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986, s. 130-131.

²⁵ **HTVD.**, S 2, (1952), Vesika nr: 27-a, b, c.

arasındaki anlaşmazlık had safhaya ulaştığından Mustafa Kemal Paşa da, bu fırsatları çok iyi değerlendirerek Anadolu'daki konumunu daha da kuvvetlendirmeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın samimi gayretlerine Anadolu'nun her köşesinden olumlu cevaplar geldi. Bu sırada Anadolu'ya geçen Bekir Sami Bey de Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçmişti.²⁶

Hükûmet 1919 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa meselesi ile uğraşırken, Hariciye Nezaretinden sadarete gönderilen bir yazıda ise, Batı Anadolu'da gönüllü asker kaydedildiği belirtilerek mütareke hükümlerine aykırı gelişmelerden dolayı hükûmetin dikkati çekilmekte idi. Hariciye Nezareti ayrıca, gönüllü asker toplanmasından dolayı İtilaf Devletleri'nin harekete geçip ülkeyi işgal edecekleri endişesini dile getiriyordu.²⁷

Sadrazam Damat Ferit ile Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, hiçbir şans tanımadıkları Kuva-yı Milliye'nin mücadelesini kabul etmemelerine rağmen, işgallere karşı başlatılan mücadelede mânen haklı olduğunu da red edemiyorlardı. Damat Ferit Paşa, 23 Haziran 1919'da Paris'te vermiş olduğu bir notada şöyle diyordu: *"Hiçbir hükûmet halkın iradesine karşı gelemez, vilayetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatanperver komitelerin gösterilerinden ve başkentte yapılan mitinglerden yalnız tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklâl!"*²⁸ Sadrazamın bu açıklamasından da anlaşıldığı üzere hükûmet, Kuva-yı Milliye'yi haklı bulmakta, lakin bunu sözle veya yazıyla açıktan belirtecek medeni cesareti gösteremiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gidişi, Müfettişlik Görevine Son Verilmesi ve Kongre Çalışmaları

23 Haziran 1919 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla müfettişlikten azledilmesi düşünülen Mustafa Kemal Paşa, bu gelişmeleri pek önemsenmemişti. Hükûmet üyelerinin bu konuda fikir birliğinde olmadıklarını da biliyordu.

Kabinedeki değişikliğin ardından, Harbiye Nezaretine atanan Mirliya Ali Ferid Paşa²⁹, sefeli döneminde III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan çağrılardaki üslubu yumuşatmaya çalıştı. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa, III.Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya samimi hitaplarda bulunan

²⁶ Bekir Sami Bey'in Millî Mücadeledeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Hamdi Gürler, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Ankara, 1994.

²⁷ BOA., BEO., Hariciye Giden nr: 343541.

²⁸ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 132'den naklen **Notes de la Delegation Ottomane**, Paris, 1919, s. 14.

²⁹ TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335.

uzun bir telgraf gönderdi. 30 Haziran 1919 tarihli telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'ya kalbî duygular beslediğinden nazırlık görevini kabul ettiğini, hükûmeti epeyce müşkil bir vaziyette bulduğunu belirttiikten sonra, "*iddia edebilirim ki sizi, benim gibi ruhunun derinliklerine kadar anlayabilmiş bir ferd yoktur*" diyordu. Ali Ferid Paşa telgrafın devamında, "*...nasıl bir sebeple hükûmetle, Mustafa Kemal Paşa arasında bir anlaşmazlık çıktığını anlayamadığımı, ...bu işte, İngiliz isteklerinin herhalde etkili olduğunu*" ifade ettikten sonra, "*...hakkınızda pek ziyade teveccühte bulunan Padişah'ın bu meselenin iyi bir şekilde halledilmesi konusunda müzakere buyurduğunu*" belirterek, "*...sıhhî mazeretten dolayı arzu ettikleri bir yerde tebdil-i havaya müsaade edileceğini, Harbiye Nezaretince de -kendisine- lazım gelen yardımın yapılacağını taahhüt ederek, hemen cevap vermesi*" ni istiyordu.³⁰ Nitekim, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın kendine göre, iyimser -bir ölçüde de Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etme tarzında- yaklaşım sergileyen müracaatlarının -gelişmelere bakılırsa- Mustafa Kemal Paşa üzerinde pek etkisi olmamıştı.

III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılarak³¹, Tokat üzerinden Sivas'a oradan da Erzincan üzerinden yola devam ederek 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaştı.³² Mustafa Kemal'in yol güzergâhı olan Sivas'ta, sabık Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in görevlendirdiği Erkân-ı Harp Miralaylı Ali Galip ile bir problem yaşandı. Mamüretilaziz (Elazığ) Valiliğine tayin edilen Ali Galip, Dahiliye Nezaretinin Mustafa Kemal'in tutuklanması yolundaki emrini yerine getirmek istemişse de, Dahiliye Nezaretinden istifa etmiş bulunan Ali Kemal'in bu emrinin Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından yerine getirilmesi engellenmiş; Ali Galip bölgeden tard edilmiştir.³³

İstanbul'da Karadeniz'den sorumlu İngiliz Yüksek Komiserlerinden General Milne, 30 Haziran'da Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'ya yazdığı telgrafında; Sivas ve Konya taraflarında silahlı çeteler kurularak İtilaf Devletleri'nin menfaatlerine aykırı hareket edildiğini; bu faaliyetlerde İttihatçılık fikrinin hakim olduğunu ve Osmanlı hükûmetinden ayrı hedeflere yöneldiklerinin tesbit edildiğini, bu hareketin başlıca teşvikçilerinin Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa,

³⁰ HTVD., S 2, (1952), vesika nr: 28.; Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 125-126.

³¹ Kemal Atatürk, **Büyük Nutuk**, C I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 39-40.

³² Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 43.

³³ Ali Galip olayı hakkında Mustafa Kemal Paşa, Büyük Nutuk'ta geniş izahatta bulunmuştur. Bkz. **Nutuk**, C I, s. 38-43; Ayrıca bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet R. Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1939, s. 46-61.

Konya'da ise Ferik Mersinli Cemal Paşa olduğunu ve her ikisinin de müfettiş olarak görev yaptıkları ifade edilerek hükûmetin dikkati çekilmekte idi. General Milne, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in vazifesine son verilmesi için 8 Haziran'da Osmanlı hükûmetine çağrı yaptıklarını fakat buna hükûmetin pek itibar etmediğini hatırlatarak, konuya hassasiyet göstermelerini bir kez daha ikaz etmekte idi.³⁴ Bu ikazlar karşısında ne yapacağını şaşırarak hükûmet ise, Dahiliye Nezareti vasıtasıyla neşrettiği bir tamimde, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyler'in hükûmetin tebligatına karşı olan hareketlerinden dolayı tutuklanmalarını emrederek bir çıkış yolu aramaya çalışıyordu.³⁵ Nitekim, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler, hükûmetin bu kararlarına pek aldırmaz etmediler. Rauf Bey, İstanbul toplanacak olan -son- Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılınca kadar (yaklaşık yedi ay) Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'da kalarak beraber çalışmalarda bulundu.³⁶

Bu gelişmelerden sonra Amiral Arthur Calthorpe da iki gün evvel General Milne'in hatırlatmalarına dikkat çekerek Osmanlı Hariciye Nazırı Safâ Bey'e verdiği 2 Temmuz 1919 tarihli notada, *"Sivas ve Konya'da silahlı çeteler kurularak İtilaf Devletleri çıkarlarına karşı harekete geçildiği bu teşebbüslerin başında Mustafa Kemal ve (Mersinli) Cemal Paşaların bulunduğu"* belirtilecek *"derhal bu adı geçen kişilerin İstanbul'a çağrılmaları, aksi takdirde müdahalede bulunacaklarını"* hatırlatıyordu.³⁷

General Milne ve Amiral Calthorpe'un notalarına bakılırsa, Osmanlı hükûmeti bunları o zaman için geçiştirdiği gibi, uygulamaya koymadığından; İngilizlerin endişesini daha da arttırmıştı. Böylece ilk defa olarak bir İngiliz yetkilisi -Amiral Calthorpe- tarafından, Anadolu'da doğmakta olan millî mücadeleye fikri; *"İttihatçılık"* yaftası ile damgalanmakta idi.³⁸ Nitekim, Millî

³⁴ **Documents On British Foreign Policy 1919-1939**, First Series, C IV, London, 1947-1952, nr: 460; Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C I, s. 35.

³⁵ **BOA.**, BEO., Dahiliye giden nr: 343763.

³⁶ Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay., Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987, s. 27.

³⁷ Bilal Şimşir, Aynı eser, s. 36; Ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 134.

³⁸ Millî Mücadele hareketini bir ittihatchilik hareketi olarak yorumlayanlar sadece İngilizler değildi. Bir ara Osmanlı hükûmeti de bu isnatta bulunmaktan geri durmayacaktı. Millî Mücadele hareketini bir ittihatchilik hareketi olarak yorumlayanların başında Erich Jan Zürcher gelir. Bkz. **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987, s. 127-210.

Mücadele hareketinin altyapısı incelendiği zaman bu fikrin bir yerde -az da olsa- gerçekliği ortaya çıkar.³⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın 2-3 Temmuz 1919 gecesi Tercan'da iken Yıldız Sarayı'ndan aldığı bir telgrafta, derhal İstanbul'a dönmesi isteniyordu.⁴⁰ Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri Padişah tarafından "*yurtseverce duyguların bir sonucu*" olduğu kabul ediliyor; fakat, devletin durumunun taşradan gözlendiği gibi endişe verici olmadığı ileri sürülerek, Paşa'nın istifa edip İstanbul'a gelmesini -yabancıların kendine haysiyet kırıcı bir işlem yaptırırlar endişesi ile- doğru bulmadığı gibi, azledilmesini de uygun görülmediğinden Harbiye Nezaretinden iki ay hava değişimi istenilerek, durum belli oluncaya kadar istediği kent ya da kasabada dinlenmesinin en uygun çözüm yolu olacağı ifade ediliyordu.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz'da Erzincan'dan Erzurum'a doğru hareket ederken o sırada saraydan Başkâtip Ali Fuat (Türkgeldi) Bey imzalı bir telgraf aldı. Ali Fuat Bey bu telgrafı bizzat padişah adına çekmişti. Telgrafta özetle, Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuk esnasında yapmış olduğu değerli hizmetleri takdirle karşılandığı, fakat İngilizlerin faaliyetlerinden dolayı son derece rahatsız oldukları, hükümetin kendisini azletmesini tasdik etmediğini, ama istifa ederek iki aylık bir hava değişimine çıkmasının uygun bir hareket tarzı olacağı bildiriliyordu.⁴² Mustafa Kemal Paşa, padişahın bu isteğine cevap vermemiş, Erzurum'a doğru yolculuğuna devam etmiştir. Öte yandan Londra merkezli *Times* gazetesinin Anadolu'dan aldığı istihbarata göre, 7 Temmuz 1919 tarihli nüshasında yer alan haberde, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönerek padişaha saygısızca bir telgraf gönderdiği ve Erzurum'da yerel bir kongre toplamak amacıyla olduğu haberi yer almaktadır.⁴³

Ordu Müfettişliklerinin lağv edilmesini isteyen işgal güçlerinin baskıları sonucu⁴⁴ Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezaretinden 10 günlük izin alarak 1

³⁹ Millî Mücadele döneminde ittihatçılık fikirleriyle ilgili bilgi için bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul, 1986.

⁴⁰ ASD., C I, s. 21-22.

⁴¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 37; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 135; Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1981, s. 278; Bu telgraf metninin tamamı için bkz. Tahsin Ünal, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü**, S 73, Ankara, Kasım 1968, s. 47.

⁴² TBMM. ZC., C I/1, s. 413.

⁴³ *Times* gazetesi, 7 Temmuz (July) 1919.

⁴⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C I, s. 35-36.

Temmuz (1919)'da Konya'dan hareketle Eskişehir üzerinden İstanbul'a gitmiştir.⁴⁵ Mersinli Cemal Paşanın Harbiye Nezareti'nin emrine uyarak İstanbul'a gelişi İngilizlerin işini kolaylaştırmış; ardından da müfettişlik görevinden alınmasına zemin hazırlamıştır. Paşanın müfettişlik görevini terk edip İstanbul'a gidişi Anadolu'daki komutanlar üzerinde -adeta- bir şok etkisi yaratmıştır.

Mustafa Kemal Paşa *Nutuk* adlı eserinde, böylesi kritik bir dönemde Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişini üzüntü ile karşıladığını ifade ederek akıl kârı bir şey olmadığını açıklamaktadır.⁴⁶ Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine Anadolu'da III. Ordu Müfettişi sıfatı ile en kıdemli komutan olarak Mustafa Kemal Paşa kalmıştı. Kendisini, kıdem itibarıyla Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa takip etmekte idi. Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'a geldikten bir süre sonra Askerî Mektepler Müfettişliğine getirildi⁴⁷ fakat, kısa bir süre sonra bu görevden de alınarak yerine Ferik Esat Paşa atanmıştır. Harbiye Nazırı ise, bu sırada bir telgraf daha çekerek Mustafa Kemal'in de geri dönmesini istemişti. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bu telgrafında, İngiliz baskısından bunaldığını ifade edip mütarekenin acı gerçeğini ortaya koyduktan sonra, "...mağlubiyetin devasız bir illet olduğunu" söyleyerek kendilerine bu kritik dönemde yardımcı olmalarını istiyor ve samimi cümlelerle telgrafını noktalyordu.⁴⁸ Harbiye Nazırı, 5 Temmuz (1919)'da Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifre telgrafta ise, İstanbul'a hareketini hızlandırmasını istiyordu. Ali Ferit Paşa ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a döneceğine dair Padişah ve İngiliz siyasî temsilcilerine taahhütte bulunduğunu ve bu konuda onlar nazarında mahcup duruma düşürülmeyeceğinden emin olduğunu da bildiriyordu.⁴⁹

Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa cevabî telgrafında, böyle bir söz vermenin şimdilik doğru olmadığını belirterek, Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğünü, Doğu Anadolu için de böyle bir tehlikenin var olduğunu hatırlatarak, hükûmet mensuplarının yeni bir hıyanetine araç olmaktansa, kendisinin sade

⁴⁵ BOA., BEO., İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 343557; Bilal Şimşir, Aynı eser, C I, s. 46.

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 48-49; Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 64; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber*, C I, Ankara, 1966, s. 52.

⁴⁷ BOA., BEO. Harbiye Giden nr: 343726.

⁴⁸ HTVD., S 2, (1952), Vesika nr: 28.

⁴⁹ HTVD., S 2, Vesika nr: 29.

bir vatandaş olarak halkın saflarına katılmasının örnek alınacak bir vatanperverlik davranışı olacağını ifade ediyordu.⁵⁰

Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa ise, 7 Temmuz'da Miralay Refet (Bele) Bey'e çektiği telgrafta, İngilizler'in bu sırada Samsun ve civarına asker çıkarılmalarının sebebinin Mustafa Kemal'in "...*asayiş ihlâl suretindeki davranışlarında*" aranması gerektiğini belirtiyor; "...*eğer vatanını seviyorsa, Mustafa Kemal Paşa'nın dönmesini*" istiyor⁵¹ ve bu konuda III. Kolordu komutanı Refet Bey'den de aracılık etmesi konusunda yardım talep ediyordu.⁵² Refet Bey, verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa'nın zararlı faaliyetlerde bulunmadığını, ondan işgal kuvvetlerine karşı direnme konusunda herhangi bir talimat da almadığını belirtiyordu.⁵³ Bu açıklamalardan dolayı bir süre sonra Refet Bey de hükûmetin kararı ile -İngilizler tarafından- yapılan baskılar sonucu azledildi. Yerine Harbiye Dairesi şube müdürlerinden Miralay Selahattin Bey'in atanması kararlaştırıldı.⁵⁴ Aslında bu sırada Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta İstanbul'a gitmeyecekse Erzurum'da kalmasını ve Sivas Kongresi'ne de katılmamasını talep ediyordu.⁵⁵ Refet Bey'in bu istekleri Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere arkadaşları tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Refet Bey'in bu karşı çıkışı kendisinin bu sırada -hâlâ- saltanat yanlısı olduğunu ve Amasya Tamimi'ndeki bazı maddelere karşı çıkışından da bunun anlaşıldığı görülmektedir.⁵⁶

Bu sırada kabinedeki üyeler arasındaki telgraf yazışmalarına bakılırsa, Mustafa Kemal Paşa mes'alesinde hep İngiliz baskısından söz edildiği göze çarpar. Bu gelişmeler sırasında Hariciye Nazırı Vekili Safvet Bey tarafından sadarete çekilen 3 Temmuz 1919 tarihli gizli telgrafta; Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halkı yani Türkleri azınlıklara karşı kışkırttığı gerekçesiyle İngilizler tarafından İstanbul'a çağrıldığı açıklanmakta idi.⁵⁷ Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey ise, Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretince görevlendirildiğini belirterek, bu nezaretten

⁵⁰ *Documets On British Foreign Policy*, C IV, nr: 448.

⁵¹ Zekeriyâ Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 130.

⁵² Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul, 1992, s. 182-187.

⁵³ Karay, bu telgrafın tarihini 8 Temmuz tarihi olarak belirtir. Bkz. Refik Halit Karay, Aynı eser, s. 189-190.

⁵⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 360.

⁵⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C I, s. 102.

⁵⁶ Bu yorumlar için bkz. Erdal Aydoğan, Aynı eser, s. 132.

⁵⁷ *BOA.*, *BEO.*, Hariciye Giden nr: 343585.

herhangi bir aksi emir gelmedikçe, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarını yerine getirmeye mecbur olduklarını ifade etmekte idi.⁵⁸

Sivas Valiliğinin telgrafında ise, Samsun'a çıkarılan İngiliz askerlerine karşı Mustafa Kemal'in askerî bir tertibat içerisinde bulunduğu belirtilerek, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerinin dikkatleri çekilmeye çalışılıyordu.⁵⁹ Erzurum vilayetinden hükûmete çekilen telgraflarda ise, İngiliz faaliyetlerine karşı çare bulunması isteniyordu.⁶⁰ 8 Temmuz tarihli Padişah'ın iradesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir telgraf çekilmiş, Paşa'nın memuriyetinden dolayı İngilizler'le hükûmetin arasının açılmak üzere olduğu açıklanmıştı.⁶¹ Nitekim Kabine üyeleri, yapılan bir toplantıdan sonra hazırladıkları bir tutanakla, Mustafa Kemal'in görevine son verilmesi konusunda Harbiye Nezaretine yaptırım uygulanmasına karar vermişlerdi.⁶²

Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa arasında 8 Temmuz 1919 gecesi yapılan uzun telgraf görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in görevine son verileceği konusu dile getirilmişti. Ali Ferit Paşa bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini vatan müdafaası yolunda herkesin yapacağı normal faaliyetlerden olduğunu yorumluyor; ayrıca, İtilaf Devletlerinin hükûmet üzerinde şiddetli baskılarının bulunduğunu hatırlatıyordu. Nitekim, bu sırada III. Ordu Müfettişinin Padişah buyruğu ile bir kaç defadır İstanbul'a davet edildiği de açıklanıyordu.⁶³

Bu görüşmenin ardından Saray başkâtibi Ali Fuat Bey'in 8 Temmuz gecesi saat 10.30'daki telgrafı, Mustafa Kemal'in görevinin sona erdiğini haber vermekte idi. Bu gelişmelerin İngiliz baskısından kaynaklandığı aşîkâr idi.⁶⁴ Bakanlar Kurulu da zaten bu yolda gerekçeli bir karar çıkardı. Bu gerekçeleri içeren Bakanlar Kurulu kararını başta Mustafa Sabri Efendi olmak üzere, bakanların çoğu ve Abdurrahman Şeref Bey ile Ahmet İzzet Paşa gibi kurulda görevli âyân üyeleri de imzalamışlarken, Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa bu toplantıya katılmadığı gibi imza da atmamıştı.⁶⁵ Daha sonra yazılan belgede

⁵⁸ BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 343446.

⁵⁹ BOA., Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH.KMS.), Ds: 54-1, nr: 12, F: 2-5.

⁶⁰ BOA., MVM., nr: 215, s. 214.

⁶¹ BOA., MVM., aynı belge.

⁶² BOA., Dosya Usulü İrade Tasnifi, (DUİT.), nr: 68 / 1, 8 Temmuz 1919 tarihli tutanak.

⁶³ Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Belge nr: 51-52.

⁶⁴ BOA., MVM., nr: 215, s. 214.

⁶⁵ BOA., DUİT., nr: 68 / 1, Bakanlar Kurulunun 8 Temmuz 1335 (1919) tarihli tutanağı.

Ali Ferid Paşa'nın da imzası yer aldı. Nitekim Padişah, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ve Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın imzasıyla bilahare yayınlanan ve görevden alındığını belirten iradede ise şöyle denilmekte idi: "*III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir. Bu Padişah buyruğunu yürütmeğe Harbiye Nazırı görevlidir. 8 Temmuz 1335 (1919)*".⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine son verilmesinin hemen ardından Harbiye Nazırı 15. ve 3. Kolordu komutanlıklarına gönderdiği şifre telgrafta III. Ordu Müfettişliği makamına münasip birinin tayin olunmasına kadar bunların doğrudan doğruya nezarete bağlandıkları bildirildi.⁶⁷ Aynı tarihte, Dahiliye Nezaretinden çıkan bir yazıda ise, bütün Dahiliye Nezareti memurlarının millî teşkilat kurmaları engelleniyor; şayet bu tür faaliyetlerde bulunanlar olursa, en şiddetli cezaya çarptırılacakları belirtiliyordu.⁶⁸

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı ile yaptığı telgraf haberleşmesini takiben Cevat (Çobanlı) Paşa ile yaptığı haberleşmenin ardından ordu müfettişliğinden azl edileceği kanaatinin tüm gerçekliğiyle zihninde pekişmesinden kısa bir süre sonra, "...sine-i millette bir ferd-i mücâhit (tek başına savaştan biri) olarak kalabilmek için çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini" açıkladı.⁶⁹ Harbiye Nezareti'ne gönderdiği istifa dilekçesinde sert bir üslûp kullanmamaya dikkat göstermiştir.⁷⁰ Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk* adlı eserinde istifa olayını ayrıntılı olarak açıklamıştır.⁷¹

⁶⁶ BOA., DÜİT., nr: 68 / 1; TV., nr: 3595, 12 Temmuz 1335 (1919); Kemal Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 47; Mazhar Müfit Kansu, Aynı eser, C I, s. 36.

⁶⁷ HTVD., S 2, Vesika nr: 30.

⁶⁸ HTVD., aynı sayı, Vesika nr: 31.

⁶⁹ HTVD., S 2, (1952), Vesika nr: 37; Ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 133, 252.

⁷⁰ "Harbiye Nezareti Yüce Katına, Kutsal Saltanat ve Hilafetin korunmasını, Ulus'un bağımsızlığını vatanın savunulması hususundaki âcizane girişimlerim İngilizlerce yanlış yorum anlayışlara uğratarak Padişahlık hükümetinin baskıya uğradığı ve bu yüzden görevime son verildiğine dair Padişahlık yüksek buyruklarını onurla aldım. Saltanat ve hilafet başkentinin ve Padişahlık hükümetinin ne gibi acılar, baskılar ve kısıtlamalar altında bulunduğu zaten herkesçe ve her yönde belli ve apaçık olduğu için işbu baskı ve kısıtlamanın daha çok yayılmasına yer kalmamak üzere büyük bir sevgi ile bağlı bulunduğum kutsal ve yüce askerlik mesleğimden istifamı sunar, arz-ı veda eylerim. Mustafa Kemal" Ayrıntı için bkz. *Askerî Tarih Belgeler Dergisi*, S 79, Mayıs 1981, Belge nr: 1734.

⁷¹ "Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun hitama erdi. İstanbul benim o dakikada resmî memuriyetime son vermiş oldu; ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonrada Harbiye Nezareti'ne saat 11.00 sonrada

Nitekim, 8/9 Temmuz 1919 akşamı devam eden görüşmelerde Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın tavrını şu şekilde izah eder: “*Daha evvelki muhabere-lerin gidişatı, neticede Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tard edilmesi ihtimalini kuvvetlendirdiğinden, böyle bir neticenin ne olursa olsun efkâr-ı umumiye üzerinde yapacağı fena tesiri önlemek için Kâzım Karabekir Paşa, Saray'a ve hükûmete tekaddümle (irtibatlaşarak) hemen askerlikten istifa etmesinin münasip olacağını söylemiş ve ben de bu teklife iştirak etmişim. Mustafa Kemal Paşa ise, böyle buhranlı zamanlarda devlet makam ve rütbesinin halk üzerinde çok tesirli olduğunu ileri sürerek tereddüt etmişti ve ediyordu. Fakat muhabereye başlayan Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'in konuşması, tahmin ettiğimiz gibi olunca, Mustafa Kemal Paşa derhal tereddütten sıyrılarak hemen yazıverdiği birkaç satırla askerlikten istifa ettiğini bildirdi...*”⁷²

Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 11.00'den sonra Padişah'a gönderdiği şifre telgrafında, hükûmet ve saltanat merkezi üzerindeki İngiliz baskısını daha da artmasına, hakkındaki iyi düşüncelerin zayıflamasına razı olamayacağını belirttikten sonra askerlikten istifa gerekçesini şu cümlelerle açıklamakta idi: “*...Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının feyzinden ve kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedakârlıkta bulunduğumu arz ederim. Yüksek Saltanat ve Hilafet makamlarıyla asil milletlerinin, hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağıma tam bir bağlılıkla arz eder bu hususta teminat veririm. Askerlik mesleğinden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine bildirdim.*”⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın istifa dilekçesinde Padişah Vahdeddin'i suçlayıcı bir dil kullanmamaya özen göstermesi, saltanat ve hilafete bağlılıktan söz etmesi oldukça dikkat çekicidir.⁷⁴ Aslında İstanbul'daki görüşmelerinden

padişaha vaziyet-i memuriyetimle beraber silk-i askeriden (askerlik mesleğinden) istifamı müş'ir (belirten) telgrafları vermiş oldum...” Bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 47.

⁷² “Rauf Orbay'ın Hatıraları”, **Yakın Tarihimiz- I. Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C III, s. 51; Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, **Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar**, C I, (Haz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1997, s. 148-149.

⁷³ **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Belge nr: 54; **ASD**, C I, s. 28 vd.

⁷⁴ Aslında usta bir taktik adamı olan Mustafa Kemal Paşa, toplum dengelerinin padişahıtan yana olduğu dönemlerde, padişaha yani halifeye karşı olmaktan ustalıkla kaçmış; “*padişahla nesnel koşulların zorladığı bir uzlaşma, ortak düşmana karşı ortak amaçları gerçekleştirmek için bir birleşme*” içerisine girmiştir. (Y.N.).

başlayarak Padişah ile Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz 1919 tarihindeki yazışmalarına kadar, birbirlerine duydukları güveni belirtmeye dikkat etmişlerdi. İlk zamanlar bunda içten davrandıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa Kuva-yı Milliye hareketini örgütlerken saltanat yanlılarını kuşkulandırmamak için Padişah Vahdeddin'i baskı altında bir hükümdar olarak kabul ediyor; onu kurtarma sloganını yararlı, hatta bir yerde de mecburî görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişliğinden ve askerlik mesleğinden istifası arkadaşları arasında büyük bir üzüntü yarattı. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in 8/9 Temmuz tarihli ve "*sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta*" olduğunu bildiren telgrafını aldığı zaman, büyük bir heyecan ve üzüntü duyduğunu belirtir. Bu duygularla Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında; "*...vatanperver kalplerde kendinî gösteren vatan ve fedakârlık hissinin başına geçerek millî irade ve azmi ortaya çıkarmaya çalışan zat-ı âlilerinin yine bu maksadı temin için askerî ve mülki memuriyetinden çekilmelerinin*" başta kendisi olduğu halde bütün kumandan ve mülki memurları üzdüğünü, ancak bir "*ferd-i mücahit*" olarak çıkacakları müjdesinin bu üzüntüyü biraz olsun hafiflettiğini belirtiyordu. Ali Fuat Paşa, gerekirse "*bütün hamiyet sahiplerinin kendisine katılacaklarını*" bildiriyordu.⁷⁵ Öte yandan Mazhar Müfit Kansu'nun ifadelerine bakılırsa, 5 veya 6 Temmuz'da yapılan gizli bir toplantıya Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Erzurum Valisi Münir Bey, Hüsrev (Gerde), Refik (Saydam), Kâzım (Dirik) ve Süreyya (Yiğit) Beyler katılmışlardı.⁷⁶ Bu şahıslar yapılan toplantıda, Mustafa Kemal'in kendilerine söylediği; "*Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde ifasını isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır!*" düstürünü kabul ediyorlardı. Böylece Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da her emri kabul edilen bir lider olarak tanınmasını başarı için tek şart olarak koştu.⁷⁷ Kâzım Karabekir Paşa ise anılarında, Mustafa Kemal Paşa'ya müfettişlik görevinden azledilmesinden kısa bir süre önce şunları söylediğini belirtir: "*...Müfettişlik ya da*

⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 99.

⁷⁶ Kurtuluş Savaşıyla ilgili eser yazarların bir kısmına göre, bu toplantı Amasya Mülakatının ikincisi gibidir. Bu toplantıda millî gayeden ne pahasına olursa olsun dönülmemesi gerektiği, hedefe varıncaya kadar herkesin büyük fedakârlıklarda bulunması yönünde sözleşildiği belirtilir. Mustafa Kemal Paşa ise 5 Temmuz gecesi yapılan bu toplantıda nihai hedefin millî hâkimiyete dayalı kayıtsız ve şartsız bir Türk devleti teşkil etmek olduğunu ifade eder. Bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C VIII, İstanbul, 1972, s. 2623.; Mazhar Müfit Kansu, Aynı eser, C I, s. 30-32.

⁷⁷ Mazhar Müfit Kansu, Aynı eser, C I, s. 34.

askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukadderâtım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir... Ben ve kolordum emrinizdeyiz Paşam!"⁷⁸ Böylece Anadolu'daki komutanlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bu kritik dönemde büyük bir kararlılık içerisinde her türlü desteğin sağlanacağı sözü veriliyordu. Nitekim komutanlar verdikleri bu kararlar, daha önce İstanbul'da Üçler Misâki'nda kabul edilen planlarını bir yerde uygulamaya koymak istiyorlardı.

Erzurum'da kongre çalışmaları öncesi yukarıda anlatılan olaylar meydana gelirken, devlet merkezinde de başka türlü gelişmeler oluyordu. Bakanlar Kurulu kararlarının ardından, 9 Temmuz 1919 tarihinde Sadarettin çıkan bir yazı ile Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiği belgelendi.⁷⁹ Dahiliye Nezareti de, vilayetlere gönderdiği telgraflarda Mustafa Kemal'in görevden azledildiğini belirterek, verdiği emirlerin yapılmamasını istiyordu.⁸⁰ Dahiliye Nezareti daha sonraki telgraflarında Mustafa Kemal Paşa'nın nerede olduğunu sorduktan başka⁸¹, bunun yapacağı her türlü faaliyetin tehlike doğuracağını ifade ederek⁸² taraftarları ile birlikte tutuklanmalarının en uygun hal çaresi olduğunu belirtmekte idi.⁸³ Harbiye Nezareti de, Anadolu'daki askerî birimlerle bu tür yazışmaları sürdürdü. Hatta II. Ordu Müfettiş Vekili Miralay Selahattin Bey'e yazılan bir telgrafta, Mustafa Kemal'in görevinin sona erdiği hatırlatılarak, herhangi bir münasebette bulunulmaması gereği hatırlatılıyordu.⁸⁴ Hatta bu sırada müfettişlik karargâhı kurmay başkanı Kâzım (Dirik Paşa) Bey de resmî sıfatı kalmadığından dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalışmasına gerek kalmadığını hatırlatması Paşa tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı.⁸⁵

Harbiye Nezareti, ordu mensuplarının teşkilat kurmalarından endişe duymuş olmalı ki, bu sırada bütün kolordulara gönderdiği şifrede millî teşkilat kurulmasına askerî ve mülki amirliklerin engel olmalarını istiyordu.⁸⁶ Mustafa

⁷⁸ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 62.; Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 136.

⁷⁹ BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 343585.

⁸⁰ BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 19-36.

⁸¹ BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 19-106.

⁸² BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 19- 122.

⁸³ BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 67.

⁸⁴ Gnkur. ATASE Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 59.

⁸⁵ Bilgi için bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1969.

⁸⁶ HTVD., S 2, (1952), vesika nr: 34.

Kemal'in azlinden sonra III. Ordu Müfettişliği bir müddet kumandansız kaldı. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın 20 Temmuz 1919 tarihli yazısı ile XV. Kolordu komutanlığı da üzerinde kalmak üzere, vekâleten Kâzım Karabekir Paşa tayin edildi.⁸⁷ Tayin olayı Harbiye Nezareti tarafından Anadolu'daki kolordulara da bildirildi. Bu konuda Dahiliye Nezaretine de bilgi verildi.⁸⁸

Sonuç Yerine

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Beyle birlikte, görevine son verilmesi ve ordudan istifasının ertesi günü (9 Temmuz'da), ordulara ve millete birer beyanname neşrederek gelişmeleri Türk milletine bildirme gereği duydu. Bu bildirinin bilahare Dahiliye Nezareti tarafından suretleri çıkarılarak vatanın en ücra köşesinde bütün vatan evlatlarına aynen tebliği ve duyurulması istendi. Mustafa Kemal Paşa bu beyanname şöyle diyordu: "*Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan millî mücadele uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya resmî ve askerî sıfatım artık mâni olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı olduğum askerî mesleğe bugün veda ettim.*"⁸⁹ Rauf Bey de, "*Mustafa Kemal Paşa ile bütün arkadaşlarının millî cihadına iştirak ettim*"⁹⁰, şeklinde maksadını açıkladı.⁹¹ Bu arada Anadolu'da bulunan diğer komutanlar da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket edeceklerini açıkladılar.⁹²

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da kaldığı süre içerisinde yoğun olarak kongre çalışmalarında bulundu. Nitekim, Sadrazam Damat Ferit Paşa bu sırada (20 Temmuz) yayınladığı bir beyanname, Erzurum Kongresini anayasaya aykırı buluyor ve bunu toplayanların tutuklanması gerektiğini bildiriyordu. Buna rağmen kongre 23 Temmuz 1919'da açıldı. 24 Temmuz günü de kongre hey'eti sadrazamın beyannamesini ele aldı; şiddetli tartışmalardan sonra Padişah'a bir telgraf çekildi ve Damat Ferit'in bu beyanatının tezkip edilmesi istendi. Kongrenin hilafet ve saltanata bağlılığı belirtildi. Erzurum Kongresini böylece resmen öğrenen Sadrazam, daha fazla ileri gitmeye

⁸⁷ HTVD., S 2, Vesika nr: 35.

⁸⁸ HTVD., aynı sayı, Vesika nr: 36.

⁸⁹ Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 138.

⁹⁰ HTVD., S 2, Vesika nr: 37.

⁹¹ ASD., C I, s. 28.

⁹² Erdal Aydoğan, Aynı eser, s. 146.

cesaret edemedi. Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, bölgede bulunan askerî ve mülki çevrelerce desteklenen kongre çalışmaları devam etti.⁹³ Bu sırada müttefiklerden beklediği desteği alamayan ve konumu iyice sarsılan hükûmet; kongre dolayısıyla Mustafa Kemal Paşanın başlatmış olduğu millî uyanış hareketine karşı faal bir direniş başlattı. Hatta bu sırada Dahiliye Nazırı olan Âdil Bey, 25 Temmuz 1919 tarihli beyanatında, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in teşebbüslerinin hangi fikre dayanırsa dayansın, memleketin aleyhine ve anarşistçe bir hareket olduğunu; dahilî ve haricî pek çok sorunların bulunduğu bir sırada bu tür faaliyetlerin vatanı büyük tehditler maruz bırakacağını belirtiyor ve vazifeli olmayan şahısların demeçlerine kulak asılmaması gerektiğini öğütlüyordu. Âdil Bey bundan başka halka seslenerek, hükûmetin yanında yer almalarının memleketin menfaatine olduğunu da hatırlatıyordu.⁹⁴ İki gün sonra vilayetlere yazdığı tamimde ise, Erzurum'da millî bir kongre akd edildiği, böyle kanuna aykırı hareketlerin önüne geçilmesi lâzım geldiği ifade edilerek, akıllı selim sahibi olanların devletin/hükûmetin yanında yer almasının gerektiği açıklanıyordu. Âdil Bey vilayetlere gönderdiği tamiminde ayrıca, memleketteki bütün mülki idarecilerden bu tür hareketlere meydan verilmemesini de istiyordu.⁹⁵ Dahiliye Nezaretindeki bu endişeler, aslında İngiliz Amirali Calthorpe'un ultimatolarından kaynaklanıyordu.⁹⁶ İngiltere bu sırada millî hareketin hızla yayılmasından, Mustafa Kemal ve kendisine bağlı olanların merkezî hükûmetle bağlarını koparmalarından büyük endişe duymakta idi.⁹⁷ Bu esnada Meclis-i Vükelâdan çıkan bir kararda Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükûmetin aleyhine olarak devam etmekte olan faaliyetlerine son verilerek, adı geçenlerin derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi kararı çıktı.⁹⁸ Bu karar Dahiliye, Hariciye ve Harbiye Nezaretlerine de tebliğ edildi.⁹⁹

İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığının, bahse konu süreçte İstanbul hükûmetine yönelik sert ihtarları karşısında acziyet içinde kalan kabinenin, Anadolu'ya gönderdiği emir ve talimatlar ise hiçbir zaman dikkate alınmadı. İstanbul hükûmetiyle III. Ordu Kıt'aatı müfettişi arasındaki telgraf savaşının

⁹³ Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *DİA.*, C XI (1995), s. 335-337.

⁹⁴ *BOA.*, DH.ŞFR.,nr: 101 / 19-159.

⁹⁵ *BOA.*, DH.ŞFR., nr: 101 / 60.

⁹⁶ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C I, s. 48-54.

⁹⁷ Bilal Şimşir, Aynı eser, s. 56-57.

⁹⁸ *BOA.*, MVM., nr: 216, s. 358.

⁹⁹ *BOA.*, BEO., Dahiliye Giden nr: 343763.

galibi olarak -şimdilik- müsta'fi ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa görünüyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (Belge numaraları metin içinde verilmiştir.).

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO).

Dahiliye Nezareti Evrakı.

Dosya Usulü İrade Tasnifi.

Hariciye Nezareti Evrakı.

İrade Tasnifi.

Meclis-i Vükela Mazbatası.

Şifre Kalemî Evrakı.

B. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

(Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Yayımlanmış Belgeler

Askerî Tarih Belgeler Dergisi, S 79, Mayıs 1981, Belge nr: 1734.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (ASD.), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., C I., Ankara, 1959.

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., , Belge nr: 51-52.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series, C IV, London, 1947-1952, nr: 460.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD).

Notes de la Delegation Ottomane, Paris, 1919.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM.ZC.), C I, Ankara 1981.

Araştırma Eserleri (Kitap ve Makaleler)

- Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul, 1986.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1983.
- Atatürk, Kemal, **Büyük Nutuk**, C I-III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- Atay, Falih Rifki, **Çankaya**, İstanbul, 1969.
- Aydoğan, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C VIII, İstanbul, 1972.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1993.
- Gökbilgin, Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, C I, Ankara, 1959.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994.
- Gürler, Hamdi, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Ankara, 1994.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Ankara, 1966.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1990.
- _____, **Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar**, C I, (Haz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1997.
- Karay, Refik Halit, **Minel Bâb İlel Mihrap**, İstanbul, 1992.
- Kinross, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1981.
- Küçük, Cevdet, "Erzurum Kongresi", **DİA.**, C XI (1995), s. 335-337.
- Miralay, Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay., Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987.
- Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, Ankara, 1995.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Ankara, 1975-1992.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1984.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.

Ünal, Tahsin, "Millî Mücadale Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü**, S 73, Ankara, Kasım 1968.

Yularkıran, Cevdet R., **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1939.

Zürcher, Erich Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987.

Gazeteler

TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335.

The Times Gazetesi, 7 Temmuz (July) 1919.